

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ (З ГАЛУЗЕЙ ЗНАНЬ)

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ УСВІДОМЛЕННЯ ТА ВИРАЖЕННЯ КУЛЬТУРИ НА ЗАНЯТТЯХ З ПРЕДМЕТА «ТЕХНОЛОГІЇ»: СУЧАСНИЙ СТАН Й ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ

FORMATION OF COMPETENCE OF AWARENESS AND EXPRESSION OF CULTURE IN CLASSES ON THE SUBJECT "TECHNOLOGY": CURRENT STATE AND FEATURES OF IMPLEMENTATION

У статті проаналізовано сучасний стан формування компетентності усвідомлення та вираження культури на заняттях з предмета технології з урахуванням переходу до постіндустріального, інформаційного високотехнологічного суспільства, що призводить до зміцнення інноваційних процесів в освітньому просторі на формування в учнівської молоді не тільки цілісного уявлення про розвиток матеріального виробництва, роль техніки й технологій у розвиток суспільства, але і на формування здатності розвивати здобутки рідної культури з використанням технік декоративно-ужиткового мистецтва. З'ясовано сутнісне розуміння культури в аспекті сукупності матеріального й духовного надбання певної людської спільноти, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину та цінності, охоплює собою систему освіти, виховання й духовну творчість, тобто відображає рівень розвитку цієї спільноти, з урахуванням якої компетентність усвідомлення та вираження культури розглядається як розуміння, повага, проникнення в суть ідей і сенсів у різних культурах, їх творче вираження та передача через різні форми культури й техніки декоративно-ужиткового мистецтва. Проведене дослідження дозволило сформулювати умови організації навчальної діяльності для ефективного формування компетентності усвідомлення та вираження культури на заняттях з технології: створення освітнього середовища для соціалізації, культурної ідентифікації, самореалізації та самовизначення учнів як особистостей; наповнення змісту програм національними, регіональними, ціннісно-смісловими аспектами культури; розширення варіативності змісту програм через забезпечення свободи вибору вчителем й учнями особистісно та соціально значущих об'єктів праці; творчої участі учнів й опанування ними методологією багатоаспектної духовної, інтелектуальної й практичної діяльності; формування зацікавленості учнів у створенні художньо-матеріальних виробів, які б відтворювали культурну спадщину українського народу та мали практичне застосування. У процесі проведення дослідження з'ясувалися фактори, які перешкоджають розвитку компетентності усвідомлення та вираження культури на заняттях з предмета технології, подолання яких дозволить розширити свідомість учнів за межі предмета та сприятиме готовності й здатності переносити отримані знання в інші сфери діяльності, а можливість створення особистісно й соціально значущого художньо-матеріального

виробу з використанням технік декоративно-ужиткового мистецтва відображатиме внутрішні освітні зміни учня, розвиток його духовно-культурних, інтелектуальних і практичних здібностей.

Ключові слова: культура, компетентність усвідомлення та вираження культури, освіта, духовна культура, цінності.

The article analyzes the current state of formation of the competence of awareness and expression of culture on the concepts of the subject of technology, taking into account the transition to a post-industrial, informational high-tech society, which leads to the shift of innovative processes in the educational space to the formation of students not only a holistic idea of the development of material production, the role of technology and technology in the development of society, but also to the formation of the ability to develop the achievements of native culture using the techniques of decorative and applied art. The essential understanding of culture in the aspect of the totality of material and spiritual assets of a certain human community, which is transmitted from generation to generation, includes all types of art, cultural heritage and values, includes the system of education, upbringing and spiritual creativity, that is, it reflects the level of development of this community, taking into account the competence of awareness and expression of culture is considered as understanding, respect, penetration into the essence of ideas and meanings in different cultures, their creative expression and transmission through various forms of culture and techniques of decorative and applied art. The conducted research made it possible to form the conditions for the organization of educational activities for the effective formation of the competence of awareness and expression of culture on the concepts of technologies: creation of an educational environment for socialization, cultural identification, self-realization and self-determination of students as individuals; filling the content of programs with national, regional, value-meaning aspects of culture; expansion of the variability of the content of the programs by ensuring the freedom of choice by the teacher and students of personally and socially significant objects of work; creative participation of students and their mastery of the methodology of multifaceted spiritual, intellectual and practical activity; formation of students' interest in creating artistic and material products that would reproduce the cultural heritage of the Ukrainian people and have practical application. In the process of conducting the research, the factors that hinder the development of the competence of awareness and expression of culture in classes on the

УДК 378.14

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/53.2.1>

Поліщук Н.В.,
докт. філос. наук,
доцент кафедри професійної освіти,
трудового навчання та технологій
Рівненського державного гуманітарного
університету

subject of technology were clarified. overcoming which will allow to expand the consciousness of students beyond the subject and contribute to the readiness and ability to transfer the acquired knowledge to other areas of activity, and the possibility of creating a personally and socially significant artistic and material product

using the techniques of decorative and applied art will reflect the internal educational changes of the student, the development of his spiritual-cultural, intellectual and practical abilities.

Key words: culture, competence of awareness and expression of culture, education, spiritual culture, values.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Глобалізація, стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, перехід до постіндустріального, інформаційного високотехнологічного суспільства, утвердження пріоритетів сталого розвитку, інноваційні процеси в освітньому просторі зміщують свої акценти на формування в учнівської молоді національної самосвідомості, сприяння набуттю молоддю соціального досвіду, успадкування духовних та культурних надбань українського народу, створення належних умов для інтелектуального, морального, естетичного, освітнього та духовного розвитку учнівської молоді на засадах національних традицій педагогічної науки та кращого світового досвіду. Тому оновлення змісту освіти та організація навчально-виховного процесу має бути спрямована на створення умов для розвитку особистості та творчої самореалізації кожного громадянина України, виховання покоління людей, здатних ефективно працювати й навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної та світової культури [1], орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності [2].

Згідно з державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»): «Існуюча в Україні система освіти перебуває в стані, що не задовольняє вимог, які постають перед нею в умовах розбудови української державності, культурного та духовного відродження українського народу. Це виявляється передусім у невідповідності освіти запитам особистості, суспільним потребам та світовим досягненням людства; у знеціненні соціального престижу освіченості та інтелектуальної діяльності; у спотворенні цілей та функцій освіти; бюрократизації всіх ланок освітньої системи» [3]. Попри те, що ця програма затверджена постановою Кабінету Міністрів України ще в далекому 1993 р., з того часу мало, що змінилось. І надалі існує проблема з престижем освіченості та наукової діяльності, застарілих форм навчально-виховного процесу, низька оплата праці працівників освітньої сфери, перевантаженість педагогів бюрократією, бо крім паперової звітності, додалася ще й електронна та ін. І ніхто не задумується, що саме педагоги сприяють формуванню компетентності усвідомлення та вираження культури в дітей, звісно після батьківського сімейного виховання,

а для цього держава має подбати про фізичний, духовний і культурний розвиток педагога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Антропологічні концепції світової й вітчизняної філософії, культурології та педагогіки (В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко, В. Кремень, А. Приятельчук, П. Скрипка, І. Надольний, В. Розумний, С. Гончаренко, І. Дзюба, С. Кримський, В. Мельник, М. Попович, О. Висоцький, А. Свідзінський, О. Шпенглер та ін.) свідчать про те, що соціокультурний розвиток суспільства визначається рівнем культури її носіїв, їхньою активністю у творенні духовних і матеріальних цінностей для блага нації та цивілізаційного розвитку.

Методологічні дослідження сучасного типу культури, здійснені вченими І. Зязюном, М. Заковичем, В. Смешком, В. Титаренко, Г. Васяновичем, О. Савченко, С. Машкіною, Т. Усатенко, Л. Хомич, Т. Шахрай, Т. Мачачею, В. Сидоренком та ін., спрямовані на формування культурної компетентності в молодого покоління як суспільного явища, що допоможе пояснити численні процеси духовного й соціального життя [4], тобто основою всіх змін у культурі є стан духовних потреб громадян і загальнокультурної самосвідомості [5]. Таким чином, культуралізація освіти має стати однією з актуальних для педагогічної науки проблем, що може вирішуватися лише на засадах пошанування загальнолюдських цінностей, культурного плюралізму, діалогу культур, усвідомлення єдності духовного, природного, соціально гуманітарного і культурологічних аспектів розвитку світу, людини, людства [6], а зростання регулятивної функції освіти в культурі визначатиме цілісний світогляд людей і відповідно їхнє світовідношення і світорозуміння [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ефективність формування культурологічної спрямованості на заняттях з трудового навчання та технологій залежить перш за все від організації навчальної діяльності учнів, від творчої участі учнів (суб'єктів діяльності), від опанування учнями методологією багатоаспектної духовної, інтелектуальної й практичної діяльності, певним рівнем потрібних нині компетентностей [8], від вміння застосувати набуті компетентності в практичній перетворювальній діяльності суспільства.

Завданням сучасної технологічної освіти є не тільки формування цілісного уявлення про розвиток матеріального виробництва, роль техніки,

проектування і технологій у розвитку суспільства, розвиток технологічних умінь і навичок учнів, створення умов для самореалізації, розвитку підприємливості та професійного самовизначення кожного учня, але і формування здатності розвивати надбання рідної культури з використанням засобів декоративно-ужиткового мистецтва [2]. На думку В.К. Сидоренка, предмет «Технології» дасть можливість відобразити в його змісті технологію, не тільки як спосіб практичного перетворення природи та суспільства, суспільних відносин, але і як спосіб формування світу людської культури [9].

Гуманізація освітньої галузі «Технології» забезпечується через формування творчих здібностей учнів, їх духовної, емоційно-ціннісної сфери шляхом залучення до людської культури в контексті соціального досвіду. Результатом гуманістично спрямованого процесу технологічної освіти є становлення особистості кожного учня, здатного гідно репрезентувати себе, свою націю, культуру, готового успішно жити в сучасному суспільстві, ефективно впливати на його процеси у взаємодії з іншими. Практико-орієнтована освітня галузь «Технологія» здатна інтегрувати знання практично з усіх предметних галузей. Основою такої інтеграції, що призведе до відповідного структурування змісту, є культурологічний підхід як фундамент розбудови нової школи [10].

Подальшого дослідження потребують умови реалізації культурологічного підходу до змісту й процесу навчання учнів, серед яких можна виділити такі [11]: наповнення змісту предмета національним, регіональним, ціннісно-смісловим, особистісним аспектами та культурно доцільними принципами; розширення варіативності змісту через забезпечення свободи вибору вчителем й учнями навчальних програм, модулів, особистісно та соціально значущих об'єктів праці; створення освітнього середовища для соціалізації, культурної ідентифікації, самореалізації та самовизначення учнів як особистостей.

Мета статті – розкрити особливості формування компетентності усвідомлення та вираження культури на заняттях з предмета технології з урахуванням сучасних освітніх вимог.

Виклад основного матеріалу дослідження. Культура явище складне і багатогранне. Сутнісне розуміння культури відтворюється філософією (як наукою про загальні закони розвитку природи, суспільства, мислення) і культурологією [12, с. 14] (як наукою, що використовує одночасно методи природничих наук і методи дослідження в соціальній сфері та вивчає специфіку розвитку матеріальної й духовної культури окремих людських спільнот). Особливістю культурології є те, що вивчення суспільства пов'язано із заглибленням у світ його мистецтва, літератури, духовних цінностей. Культурологія дає можливість досягнути як єдиний комплекс

живопис, поезію, релігію та інші сфери творчості (зокрема, декоративно-ужиткового мистецтва – автор) того чи іншого народу, робить доступним осягнення глибин його естетичних пристрастей та вподобань у конкретний історичний період [4, с. 6].

Узагальнений аналіз визначення поняття «культура» дозволив визначити його як: духовна діяльність людей, система ідей, символів, традицій, типів мислення; органічна єдність матеріального та духовного, об'єктивного та суб'єктивного, необхідного та випадкового; інтерпретація всіх творчих реалій, що виявляються у різноманітних сферах життєдіяльності суспільства, втілюються в характері, поведінці, стилі життя особистості; чітко скерована позиція суспільства, коли підпорядкування природи людині в матеріальній і духовній сферах підтримує такий стан суспільства, який гармонізує взаємовідносини людини та природи та забезпечує гармонійну рівновагу соціальних відносин між людьми з досить різними матеріальними й духовними цінностями [12]; сукупність матеріальних і духовних надбань на певному історичному рівні розвитку суспільства і людини, які втілені в результатах продуктивної діяльності; локалізоване у просторі та часі соціально-історичне утворення, що специфікується або за історичними типами, або за етнічними, континентальними чи регіональними характеристиками суспільства [13]; сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти [14].

У вужчому розумінні культура – це сфера духовного життя суспільства. Вона охоплює собою систему освіти, виховання, духовної творчості [15, с. 263]. Також під поняттям «культура» часто позначають рівень вихованості й освіченості людини, рівень опанування нею тією чи іншою сферою знань та діяльності [15, с. 264]. Загальноприйнятим є розмежування культури на матеріальну та духовну. Матеріальна культура (досягнення, які виражають головним чином рівень освоєння людиною сил природи) поділяється на культуру праці (засоби праці, які наразі є матеріалізованим втіленням досягнень науково-технічного прогресу) та культуру побуту (засоби індивідуального та суспільного споживання) і містить реальні здібності, навички, знання, які застосовуються у процесі матеріального виробництва [15, с. 270]. Духовна культура функціонує як досягнення, що показують рівень і глибину пізнання природи й суспільства, широту світогляду, втілення в суспільне життя ідей і знань. До структури духовної культури суспільства включені такі основні елементи: а) світоглядна культура (філософські, політичні,

наукові, релігійні та інші погляди й ідеї людей), моральна культура (норми поведінки, культура спілкування й почуттів), естетична культура (мистецтво і література, художнє конструювання, технічна творчість тощо); науково-технічна творчість; мова та мислення (логіка); вміння володіти своїми почуттями й настроями; б) різні соціальні інститути й організації, які здійснюють духовне виробництво, регулюють і спрямовують культурно-історичний прогрес; в) матеріально-технічна база духовної культури, яка використовується для виробництва і поширення досягнень культури серед населення [15, с. 271-272]. Отже, духовною основою національної культури є самосвідомість нації, упередметнена в її святинях, у національній символіці, у звичаях, обрядах; її духовні почуття (національні, моральні, естетичні, громадські, родинні та ін.) [15, с. 284].

Європейський парламент і Рада Європейського Союзу 17 січня 2018 року схвалили Рамкову програму оновлених компетентностей [16], в якій зазначається, що однією з ключових компетентностей, яка необхідна всім людям для підвищення особистого потенціалу і розвитку, розширення можливостей працевлаштування, соціальної інтеграції та активного громадянства є компетентність культурної обізнаності та самовираження, яка розглядається як розуміння і повага до того, як ідеї та сенси у різних культурах творчо виражаються і передаються через різні галузі мистецтва і форми культури.

Основні знання, вміння, навички та ставлення, пов'язані з компетентністю культурної обізнаності та самовираження [16]: знання місцевих, національних, європейських та світових культур, зокрема мов, спадщини, традицій, культурних об'єктів; розуміння різних способів передачі ідей між творцем, учасником та аудиторією в письмових, друкованих та цифрових текстах, театральних виставах, фільмах, мистецтві, дизайні, музиці, архітектурі тощо; здатність виражати та інтерпретувати з емпатією образні та абстрактні ідеї, переживати емоції у різних сферах мистецтва і формах культури; бути відкритим до різноманітності культурного самовираження, поважати його, а також дотримуватися етичних норм та бути відповідальним щодо інтелектуальної та культурної власності; цікавість до світу, відкритість, готовність брати участь у культурному досвіді. Адже, за твердженням Б.С. Кримського, «культуру не можна знати, її можна лише творити власною майстерністю» [17].

Таким чином, обізнаність та самовираження у сфері культури на заняттях з технологій проявляється в: 1) уміннях: орієнтуватися в культурному розмаїтті та розуміти взаємодію між різними культурами; розвивати власну емоційно-почуттєву сферу на основі сприймання художньо-творчої діяльності; аналізувати, інтерпретувати, давати

естетичну оцінку творам різних видів мистецтва, художнім явищам сучасності та доквілля (зокрема естетично оцінювати медіа та інтернет-простір); створювати художньо-матеріальні образи різними техніками й технологіями декоративно-ужиткового мистецтва; продукувати креативні ідеї та реалізовувати їх; 2) ставленнях: пропагування національної культури через власну художньо-творчу діяльність; повага і толерантне ставлення до культурного розмаїття різних регіонів України та світу; усвідомлення потреби збереження художнього надбання людства; 3) навчальних ресурсах: твори мистецтва, обладнання та матеріали для творчості, інтерактивні методи роботи [18], техніки та технології декоративно-ужиткового мистецтва.

Компетентність усвідомлення та вираження культури набувається під час виготовлення художньо-матеріальних виробів декоративно-ужиткового мистецтва, завдяки їй в учнів є можливість самореалізуватися з врахуванням цінностей і трудових традицій української культури [19], тому можна виокремити такі її компоненти [20]: когнітивний (обізнаність особистості щодо культурних цінностей українського народу); аксіологічний (ціннісне ставлення й усвідомлення особистості своєї приналежності до культурної спадщини українського народу); діяльнісно-творчий (здатність пізнавати й зберігати трудові традиції українського народу, вміти їх творчо виражати, відтворювати та передавати наступним поколінням); мотиваційний (розуміння і вмотивованість щодо збереження і примноження цінностей, традицій, культурної спадщини рідного краю, нації); рефлексивний (здатність особистості до самооцінки свого ставлення до культурної спадщини українського народу); комунікативний (здатність особистості до самопізнання цінностей і трудових традицій української нації та до міжкультурного діалогу на засадах толерантності, взаєморозуміння, взаємоповаги у процесі пізнання іншої культури); естетичний (споглядальне або творче відношення людини до навколишньої дійсності, до творення української культури, до оцінювання художньо-матеріальних виробів з точки зору краси, цінності).

Отже, потрібно усвідомлювати, що культура існує тільки в національному вигляді, тому що нація є специфікованим автопортретом людства і водночас історичною особистістю (бо має індивідуальні риси як особа), втілює історичний досвід і, головне, ті вимоги часу, епохи, історичної перспективи, які й дозволяють уявляти ціннісний зміст культури [17].

Таким чином, найголовніше завдання освітньо-виховного процесу – це зростити покоління, яке буде усвідомлювати (осягати розумом, проникати в суть, правильно оцінювати) та вміти передавати культуру як ціннісно-сміслову творення свого життя, своєї держави, адже важливою функцією

культури є відродження справжнього значення цінностей минулого. Тому актуальною проблемою технологічної освіти є відображення в змісті освітньої галузі «Технологія» цінностей національної та загальнолюдської культури в розрізі вивчення основ виробництва, традиційних, сучасних і перспективних технологій обробки матеріалів, технік декоративно-ужиткового мистецтва.

Висновки з даного дослідження та подальші перспективи розвідок у даному напрямку. З'ясовано сутнісне розуміння культури в аспекті сукупності матеріального й духовного надбання певної людської спільноти, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину та цінності, охоплює собою систему освіти, виховання й духовну творчість, тобто відображає рівень розвитку цієї спільноти, з урахуванням якого компетентність усвідомлення та вираження культури розглядається як розуміння, повага, проникнення в суть ідей і сенсів у різних культурах, їх творче вираження та передача через різні форми культури й техніки декоративно-ужиткового мистецтва.

Основні знання, вміння, навички та ставлення, пов'язані з цією компетентністю: знання місцевих, національних, європейських та світових культур і традицій; розуміння різних способів передачі творчих ідей; здатність виражати та інтерпретувати з емпатією образні та абстрактні ідеї; відкритість і повага до різноманітності культурного самовираження; відповідальність до інтелектуальної та культурної власності; готовність брати участь у культурному досвіді; можливість стати активними учасниками міжкультурного діалогу та життя демократичного суспільства загалом; проявляти навички автономного навчання, аналітичного та критичного мислення й розуміння самого себе; володіти комунікативними навичками та багатомовністю.

У процесі проведення дослідження з'ясувалися фактори, які перешкоджають розвитку компетентності усвідомлення та вираження культури на заняттях з предмета технології: зменшення кількості годин на його вивчення; неналежне кадрове забезпечення шкіл вчителями трудового навчання та технологій, бюрократична завантаженість вчителів, адже крім паперової звітності, добавилася ще й електронна; відсутність альтернативних, науково обґрунтованих навчальних програм і підручників, створених на основі змістових ліній Державного стандарту; велика наповненість класів; відсутність матеріального забезпечення в майстернях; дефіцит сучасних засобів навчання; технократичний характер процесу навчання з переважно пасивними формами роботи; переважає традиційний комбінований тип уроку, який не дає змоги реалізувати особистісно орієнтований процес навчання; неналежне формування позитивної

мотивації, яка нівелює позитивне ставлення до предмета; не приділяється увага на вміння й готовність учнів використовувати отримані ними освітні результати в практиці їхнього життя; відсутність визначення рівня сформованості культури учнів, що проявляється в їх компетентності, набутті ними особистісно й соціально важливих якостей; мало зосереджується увага на формуванні здібностей учнів до критичного самооцінювання; учням притаманне автоматичне запам'ятовування, але без достатньої самостійності в учнів не проявляється мотивація самоактуалізації, що й пояснює втрату інтересу до предмета.

Побудова навчання з урахуванням компетентності усвідомлення та вираження культури розширює свідомість учнів за межі предмета та сприяє готовності й здатності переносити отримані знання в інші сфери діяльності, сприяє створенню особистісно й соціально значущого художньо-матеріального виробу, який відображає внутрішні освітні зміни учня, розвиток його духовно-культурних, інтелектуальних і практичних здібностей, а рефлексія забезпечує здатність учня до самооцінювання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Національна доктрина розвитку освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>
2. Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-p-conv#n9>
3. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF?find=1&text=культура#Text>
4. Гриценко Т.Б., Гриценко С.П., Кондратюк А.Ю. Культурологія: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2007. 392 с.
5. Зязюн І., Закович М., Семашко В. Культурологія: українська та зарубіжна культура: навч. посіб. Київ: Знання, 2009. 567 с.
6. Машкіна С.В., Усатенко Т.П., Хомич Л.О., Шахрай Т.О. Теоретичні засади культурологічного підходу у підготовці педагога до виховної діяльності: монографія. ІПООД НАПН України, 2016. 168 с.
7. Зязюн І.А. Життєвий поступ людини у вимірі наукової і культурологічної парадигм. URL: <file:///C:/Users/admin/Desktop/Зязюн%20культура.pdf>
8. Мачача Т.С. Формування проектно-технологічної культури учнів основної школи у процесі трудового навчання. Дис. на здобуття наук. ступеня к.пед. наук. Спеціальність: 13.00.02 – теорія та методика трудового навчання. Національна академія педагогічних наук, Інститут педагогіки. Київ, 2010. 234 с.
9. Сидоренко В., Мачача Т. Проектно-технологічна культура як соціокультурна та педагогічна проблема. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 2009. Вересень. С. 30-34.
10. Мачача Т. Культуротворчий потенціал освітньої галузі «Технологія». *Рідна школа*. 2007. Лип.-серп. С. 9-12.

11. Мачача Т.С. Культурологічний підхід до формування змісту трудового навчання в основній школі. *Проблеми сучасного підручника*: 36. наук. праць. Київ: Педагогічна думка, 2009. Вип. 9. С. 602-611.
12. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. *Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз*. Київ: Знання України, 2013. 579 с.
13. *Філософський енциклопедичний словник*. За ред. В.І. Шинкарук. Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ. Київ: «Абрис», 2002. 742 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf
14. Закон України «Про культуру». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>.
15. Губерський Л.В., Кремень В.Г., Приятельчук А.О. та ін. *Людина і світ: підручник*. Гол.ред. Л.В. Губерський. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2001. 349 с.
16. Annex to the Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning. URL: <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/annex-recommendation-key-competences-lifelong-learning.pdf>.
17. Кримський С.Б. *Діяльність і культура. Теорія та історія культури*. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14050/Krymskyi_Diialnist_ta_kultura.pdf?sequence=1&isAllowed=y
18. *Мистецтво (5-9 класи). Компетентнісний підхід*. URL: https://artmon59-new.ed-era.com/vstup/rozasnuvalna_zapyska/kompetentnosty
19. *Технології 10-11 класи (рівень стандарту)*. Автори програми: Терещук А. І., Боринець Н. І., Боровик Д. В., Гащак В. М., Гедзик А. М. та ін. МОНУ. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
20. Цяо Цжи. *Етномистецька компетентність особистості: зміст і структура феномену*. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/18752/Tsyaoyao%20Tszhy.pdf?sequence=1>